

ШЛЯХИ УЗГОДЖЕННЯ ВЗАЄМОДІЇ «ТРАДИЦІЙ» І «ПРОГРЕСУ» В ПРАВІ

Постановка проблеми. Поняття «традиція» і «прогрес» мають велике пізнавальне і практичне значення для юриспруденції, але наукові дослідження цих категорій є нечисленними. Зміст і напрями регульованих правом суспільних змін є комплексними, що відображається не лише у взаємозв'язку та взаємодії законодавства, юридичної практики та юридичної науки, а й у їх культурних детермінантах. Завдання науки про право полягає не лише в систематизації цього правового матеріалу та його догматичного пояснення, а насамперед у представленні тих тенденцій розвитку, які приводять до сучасного традиційного розуміння права.

Будь-який розгляд традиції та прогресу не може бути простим і легким, оскільки ці поняття обтяжені своїм неоднозначним змістом у праві, взаємозв'язком і роллю у праві, а також впливом на неправові сфери суспільного життя. Щоб подолати ці неоднозначності, слід зазначити, що в аксіологічній площині традиція іноді оцінюється по-різному, добре чи погано, залежно від світогляду оцінювачів, тоді як прогрес має доволі однозначно позитивно етимологічний, але не обов'язково, також аксіологічний відтінок. Поняття «традиція» пов'язується з ретроспективним поглядом, а поняття «прогрес» – з перспективним виправданням як загальних, так і конкретних міркувань з питань традиції та прогресу в праві. Загальні міркування спрямовані на виявлення окремих тенденцій розвитку права з ознаками типового та постійного характеру. З іншого боку, конкретні міркування мають своєю основною метою показати, як ці загальні тенденції наповнюються більш детальним змістом [10, с. 8]. Конкретніші міркування стосуються зіткнення традиції з прогресом у рамках культури або традицією європейського права, а це, своєю чергою, з процесами глобалізації права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження традицій, прогресу, сталості у праві є перспективними напрямками сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Пошук механізмів, інструментів, які спроможні удосконалити правову систему або її пізнання, викликає зацікавлення в науковців-теоретиків. Так, категорії «правовий прогрес» і «правові традиції» можуть виступати і як інструменти удосконалення правової системи, і як засоби пізнання правової дійсності. У цих напрямках свої дослідження зосереджували Д. Вовк, В. Гриневич, О. Львова, Л. Макаренко, Я. Маховський, Ю. Оборотов, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, Т. Тарахонич, Р. Токарчук, Я. Щепанський та інші, адже в сучасних умовах відчувається особливий інтерес до проблем ролі права в процесах державно-правових змін [1, с. 51]. Поряд з цим, незважаючи на значну кількість філософсько-правових і загальнотеоретичних розробок, проблема правового прогресу та правових традицій у праві є недостатньо висвітленою з точки зору наявності в їх змісті духовної (релігійної) складової.

Метою статті є дослідження теоретико-правової позиції узгодженої взаємодії «традицій» і «прогресу» у праві, з акцентуванням уваги на духовних (релігійних) чинниках правової культури як єдиного чинника такого взаємозв'язку.

Основні результати дослідження. З поняттям «традиція» пов'язані такі терміни, як «традиційність», «константність», «незмінність», «неперервність», «культура», «продовження», «релятивізм» і «неоднозначність». Усі ці поняття мають пряме відношення до права. Значення слів «традиція» і «традиціоналізм» походить від латинського слова *traditio* – передача. Тобто традиція – це передача багатьма поколіннями всеосяжної культурної спадщини даної спільноти, яка є вираженням її самобутності та індивідуальності. Також традиція – це ідеали, зразки, символіка, норми різного роду (моральні, звичаєві, релігійні, правові), що передаються усно чи письмово від поко-

ління до покоління цієї спільноти, розглядаються в ній як особливо цінні, унікальні, що зміцнюють соціальні зв'язки та дають змогу регулювати суспільні відносини. Традицію можна розглядати як сукупність думок, досягнень і досвіду в певній сфері людської діяльності, яка є орієнтиром для її спадкоємців і продовжувачів. Крім того, традиція – це підтримка прийнятої форми поведінки, заснованої на гідних поваги цінностях у малій соціальній групі, наприклад, сімейна традиція, або, французький традиціоналізм – напрям консервативної думки кінця XVIII – початку XIX ст.

Терміни «сталість» і «незмінність» є синонімами протилежних їм понять «нестабільність» і «мінливість». Вони вказують на співіснування суперечливих змістів у традиції, зіткнення постійності з нестабільністю, незмінності з мінливістю, але те, що є постійним і незмінним, є вирішальним для традиції, оскільки забезпечує її постійну безперервність [2, с. 112]. Велика різновекторність впливу традиції на суспільні відносини робить її майже рівнозначною історії культури, а в площині політико-правових явищ – політичній культурі. Так, можна натрапити на думку, що культура – це «вся суспільна традиція», а політична культура зростає з усієї політико-правової традиції. У цьому сенсі все минуле є потенційно традицією, а вся історія держави і права є тканиною політичної традиції. Традиція, зрозуміло в такому широкому значенні, вказує на сукупність багатьох зв'язків сьогодення і минулого, які є культурним носієм безперервності розвитку суспільних процесів. Вона виражає людську потребу знайти власне коріння в минулому, полегшуючи орієнтування в лабіринтах сьогодення та вказуючи напрями суспільного розвитку в майбутньому. Ця потреба чітко простежується в пошуках історичного походження правових понять та інститутів, щоб правильно зрозуміти їхній зміст і надані їм соціальні функції [10, с. 11]. Серед багатьох різноманітних класифікацій традицій привертає увагу поділ на традиції у функціональному, об'єктивному та суб'єктивному сенсі, який є значущим для правової традиції. У першому випадку традицією називають процеси передачі цінностей, які відіграють значну роль для блага даної спільноти, наприклад правових цінностей. У другому випадку увага зміщується зі способу перенесення цінностей на ці ж цінності, ототожнені з респектабельною соціальною спадщиною. Нарешті, у третьому випадку на перший план виходить об'єкт, який передає ці цінності з минулого сучасним поколінням з надією зберегти їх у майбутньому [7, с. 22].

Етимологічне значення слова «прогрес» походить від латинського *progressus* – рух уперед, яке має свою протилежність у слові *regressus* – рух назад. Поняття прогресу є більш детальним виявом загальнішого поняття розвитку, яке стосовно біологічних явищ називається еволюцією, а в соціальних науках – прогресом або соціальним розвитком [4; 5]. Усі ці концепції характеризуються ознакою зміни, вираженою в концепції часу, який плине односпрямовано, лінійно, від минулого через теперішнє до майбутнього [9, с. 109 – 121]. Становленню та формуванню ідеї прогресу протистоять ідеї крайнього суб'єктивізму, повороту історії та спонукання повернутися до минулого, але ідеального раю, стану природи, «золотого віку» тощо. У найбільш радикальних уявленнях прогрес ототожнюється з розривом усіх зв'язків з минулим. Але реформаторський рух, замінюючи існуючі соціальні норми, формує нові, завжди схожі на норми більш-менш далекого минулого. Основними елементами прогресу можна вважати: зміну, розвиток, продовження, релятивізм і неоднозначність.

Якщо в певній соціальній системі або системі виникають нові компоненти або зникають існуючі елементи, або виникають нові відносини між цими елементами, або зникають існуючі відносини – то ми говоримо, що ця система змінюється [8, с. 50–55.]. Кумулятивне накопичення змін зумовлює перехід від кількісних змін до якісних. Розвиток полягає в диференціації та збагаченні елементів певної системи або соціальної системи, наближенні її до конкретного ідеалу, що стає прогресом. Таким чином, на відміну від поняття розвитку, яке є описовою категорією, поняття прогресу за своєю суттю містить елемент оцінки [8, с. 67]. Продовження прогресу виражається передусім наявністю певних загальних керівних ідей, що містять неминучі цінності даної спільноти, збагачені новим ціннісним змістом, які залишаються безперервними, незважаючи на тимчасові історичні регресії. Релятивізм прогресу відзначається мінливістю оцінок, які послаблюють або навіть усувають претензії на абсолютизм, універсалізм, глобалізм та універсальність. Як поняття неоднозначне, прогрес найчастіше виступає у соціальній, економічній, політичній, моральній, правовій, технічній формах, під єднальним узагальненням культурного прогресу.

Термін «правова традиція» домінував для опису та оцінки найбільш ключових елементів права, але більше в його ізольованих ретроспективах, ніж у порівняльних перспективах. Пізніше почали з'являтися інші синонімічні назви права, які претендували на характеристику права в макромасштабі, особливо такі, як «тип права», «правова система», «сім'я права», «стиль права» і передусім – «культура права», «правова культура». Правова культура формується, головним чином, численними відносинами релігія – мораль – право, які є основними критеріями для розмежування правових культур світу. Ідентичності правових культур, зумовлені нормативною ідентичністю визначених діапазонів релігійних, моральних і правових норм, логічно приводять до трьох можливостей: а) редукція моралі і права на релігію – сакралізація моралі і права, б) редукція права і релігії до моралі – моралізація права та релігії, в) зведення моралі та релігії до права – легалізація моралі та релігії. Прикладом перших є: юдаїзм, християнство та іслам. Останні – анімізм, конфуціанство, буддизм та індуїзм. Треті – звичаєве право та культура статутного права [12, с. 98–103]. Отже, за допомогою правової культури можна охарактеризувати традицію права.

У принципі правова традиція не вирішує змісту конкретних правових норм, хоча ці норми завжди відображають дух конкретної правової традиції. Це насамперед сукупність глибоко вкорінених, історично зумовлених загальних підходів до генезису, сутності та функції права, поглядів на співвідношення права і політики, економіки та всієї організації суспільного життя, переконань щодо правильних шляхів законодавства, застосування, удосконалення та викладання права. Традиція права втілює належні їй системи права в минулому та культурному майбутньому, співтворцем і вираженням яких вона є водночас. Ця традиція, як частина культури, демонструє постійні взаємозв'язки між правом та іншими компонентами культури, відображаючи безпрецедентну складність соціальних явищ. Хоча зовні вони характеризуються однорідністю, всередині вони далеко не монолітні, а постійно трансформуються [10, с. 18]. Про зміни в правовій традиції свідчить повнота зв'язків між сучасним правом і минулим права. Кожна правова культура, пов'язана із традицією права, має свій початок, змінний розвиток, позначений періодами прогресу та розвитку, регресу та стабілізації.

Водночас правова культура характеризується стійкістю норм, незважаючи на те, що вона базується на усній передачі їх із покоління в покоління. Глибші зміни в правових культурах відбуваються, якщо їхню основу становить релігія. Однак зміни все ж відбуваються, про що найбільше свідчить історія правової культури юдаїзму та правової культури християнства і навіть, хоча й меншою мірою, правова культура ісламу. У моралізаторських правових культурах – індуїзмі, буддизмі, конфуціанстві – зміни були наслідком переважно процесів акультурації в періоди перших імперських завоювань, а потім інших впливів західних культур і процесів глобалізації [11, с. 191].

Найглибший зміст функцій, які виконує право, обмежується колом традиції, оскільки майже все право демонструє консервативні тенденції, щоразу захищаючи регульований соціальний статус-кво. Прогресивний розвиток права ґрунтується на факторах наступності, полягає в удосконаленні змісту (матеріального права) та форми (процесуального права). Так, у галузях матеріального права ліберальних і демократичних суспільств, які прагнуть узгодити свободу з рівністю, у прагненні справедливості як головної цінності всього права, прогрес характеризується рівнем справедливості як сумісності свободи з рівністю. Нині впливовою є концепція справедливості, розроблена американським філософом Джоном Ролзом. Вона виражається у двох принципах: 1) рівне право кожного індивіда на свободу, порівнянну зі свободою інших, 2) соціальні нерівності повинні вирішуватися у такий спосіб, щоб не перешкоджати нікому в можливостях розвитку. У соціальній політиці перший принцип має перевагу над другим, тобто рівність може бути обмежена лише заради збереження свободи. З іншого боку, вимога розширення соціальної та економічної рівності виправдана лише тоді, коли вона не обмежує обсяг існуючої свободи [6, с. 779].

Зміни в традиціях і поступ у праві слід сприймати, описувати й оцінювати крізь призму зіткнення стабільності зі змінами окремих традицій світового права, які нині частіше називають синонімом правових культур. Звичайно, і стабільність, і зміни можна вважати традиційними або прогресивними лише після оцінки їх результатів. Таким чином, не будь-яка стабільність сприяє певній традиції, як і не всі зміни є прогресивними. Це зіткнення стабільності зі змінами є найбільш помітним у правових культурах Заходу з точки зору спільних рис, передусім у культурі європейського права та культурі американського права. Кожна культура чи правова традиція має стійке, постійне,

незмінне ядро, без якого вона не могла б існувати та підтримувати свою ідентичність. Це ядро робить свій внесок у парадигму базових і незмінних поглядів на сутність, походження, легітимність і застосування права, що є результатом схваленого світогляду, по суті або священного, морального, або легального. Ця парадигма може зазнавати лише незначних змін протягом тривалих періодів часу, тоді як лише окремі її норми та інститути можуть змінюватися швидко.

Висновки. Традиція і прогрес постають як ідеальні категорії та реальні міри людських досягнень, обидві корисні для оцінки соціальних явищ. Як ідеальні категорії вони присутні в ідеях, ідеологіях, програмах, доктринах і заснованих на них моделях соціальних інститутів, особливо політико-правових. Як реальні категорії вони можуть існувати, коли об'єкт тривалості та прогресу є вимірним, а отже, головним чином у сфері економіки. Ідеальне і реальне в традиціях і прогресі гармонійно поєднуються з консервативною думкою. Ґрунтуючись на ідеї безперервності, консервативна думка виправдовує збереження найцінніших компонентів традиції чи культури, спонукаючи уникати занадто швидких і повних змін. У світлі раціональної поміркованості консервативної думки збереження найцінніших компонентів традиції визначає її виживання, а прогрес може бути лише наслідком поступового розвитку цінного, але ніколи ідеального змісту, який тільки з'являється. Ідеї традиції та прогресу, пов'язані з історичними процесами, припускають можливість формування, принаймні певною мірою, напрямів цього розвитку з точки зору цінностей, схвалених соціальними силами, які їх реалізують. Розвиток цінностей, які сприяють формуванню кращих соціальних рішень, є саме прогресом. Ці твердження, однак, ускладнюються можливістю виокремлення таких компонентів традиції, які гармоніюють з прогресом або безпосередньо підтримують його розвиток [3, с. 72].

Сучасні правові традиції залишаються під сильним тиском процесів їх уніфікації в континентальному масштабі, особливо в Європейському Союзі. Проте акультурація, конвергенція, гармонізація, уніфікація послаблюють ідентичність правових культур, порушують стабільність права, адже засновані на змінах. Головною відмінною рисою та основою сталої самобутності конкретної традиції чи правової культури є типові для неї джерела права. Ці джерела включають звичаї, релігійні норми, релігійні правові традиції, правові традиції, договори, судову практику та статутне право. Отже, якщо джерела права даної традиції чи правової культури слабшають, слабшає вся традиція чи культура. Між крайністю захисту православ'я, традиції чи правової культури та крайністю уніфікації існує можливість формування традиції міжкультурного права.

Список використаних джерел

1. Право і прогрес: запити громадянського суспільства: монографія / Ю. С. Шемшученко та ін.; за заг. ред. Н. М. Оніщенко. Київ: Наукова думка, 2020. 367 с.
2. Hryniewicz, W. Rola Tradycji w interpretacji teologicznej. *Analiza współczesnych poglądów dogmatyczno-ekumenicznych. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego religia*. Lublin, 1976. 350 s.
3. Mackey, J. P. Tradycja i zmiana w Kościele. Warszawa, 1974. 272 s.
4. Machowski J. Ochrona środowiska. *Prawo i zrównoważony rozwój*. Warszawa, 2003. 330 s.
5. Papużiński, A. Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka, Bydgoszcz, 2005. 309 s.
6. Rawls, J. The Idea of Public Reason Revisited. *The University of Chicago Law Review*. 1997. № 64. P. 765–807.
7. Szacki, J. Tradycja. Przegląd problematyki. Warszawa, 1971. 288 s.
8. Szczepański, J. Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa, 1970. 265 s.
9. Tokarczyk, Metodologia relacji czas a trwanie idei politycznych i prawnych, [w:] Czas a trwanie idei politycznych i prawnych, pod red. K. Chojnickiej, A. Citkowskiej-Kimli, W. Kozuba-Ciembroniewicz. Warszawa, 2008. 272 s.
10. Tradycja i postęp w prawie, pod red. R. Tokarczyka. Lublin, 1983. 187 s.
11. Tokarczyk, R. Zmiany tradycji i postępu w prawie / Teka Kom. Praw. OL PAN, 2008. S.187–207.
12. Tokarczyk, R. Współczesne kultury prawne, wyd. 7. Warszawa, 2008. 336 s.

References

1. Pravo i prohres: zapyty hromadianskoho suspilstva: monohrafiia / Yu. S. Shemshuchenko ta in.; za zah. red. N. M. Onishchenko. Kyiv: Naukova dumka, 2020. 367 s.

2. Hryniewicz, W. Rola Tradycji w interpretacji teologicznej. *Analiza współczesnych poglądów dogmatyczno-ekumenicznych*. Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego religia. Lublin, 1976. 350 s.
3. Mackey, J. P. Tradycja i zmiana w Kościele. Warszawa, 1974. 272 s.
4. Machowski, J. Ochrona środowiska. *Prawo i zrównoważony rozwój*. Warszawa, 2003. 330 s.
5. Papużński, A. Zrównoważony rozwój. Od utopii do praw człowieka, Bydgoszcz, 2005. 309 s.
6. Rawls, J. The Idea of Public Reason Revisited. *The University of Chicago Law Review*. 1997. № 64. P. 765–807.
7. Szacki, J. Tradycja. Przegląd problematyki. Warszawa, 1971. 288 s.
8. Szczepański, J. Elementarne pojęcia socjologii. Warszawa, 1970. 265 s.
9. Tokarczyk, Metodologia relacji czas a trwanie idei politycznych i prawnych, [w:] Czas a trwanie idei politycznych i prawnych, pod red. K. Chojnickiej, A. Citkowskiej-Kimli, W. Kozuba-Ciembroniewicza. Warszawa, 2008. 272 s.
10. Tradycja i postęp w prawie, pod red. R. Tokarczyka. Lublin, 1983. 187 s.
11. Tokarczyk, R. Zmiany tradycji i postępu w prawie / Teka Kom. Praw. OL PAN, 2008. S.187–207.
12. Tokarczyk, R. Współczesne kultury prawne, wyd. 7. Warszawa, 2008. 336 s.

Міма І. В. Шляхи узгодження взаємодії «традицій» і «прогресу» в праві

Досліджується процес розвитку різних напрямів об'єктивного наукового аналізу проблем теорії держави і права; проведено аналіз правової традиції, прогресу, сталості у праві, з акцентуванням уваги на визначенні у їх змісті духовної (релігійної) складової. Доводиться, що шляхи узгодження взаємодії «традиції» та «прогресу» у праві можна розкрити через аналіз правової культури та місця в ній релігійно-нормативних цінностей, оскільки вони сприяють розкриттю та розумінню чинників, що впливають на розвиток правової системи.

Автором зазначається, що традиція – це ідеали, зразки, символіка, норми різного роду (моральні, звичаєві, релігійні, правові), що передаються усно чи письмово від покоління до покоління даної спільноти, розглядаються в ній як особливо цінні, унікальні, що зміцнюють соціальні зв'язки та дають змогу врегулювати суспільні відносини. Тоді як правовий прогрес є процесом правового розвитку суспільства та його складових, орієнтованих на правові цінності; характеризується ознаками динамічності, цілеспрямованості, поступальності, послідовності, прогнозованості зміни, удосконалення права з метою досягнення правового ідеалу, результатом чого є підвищення рівня правової культури суспільства та ефективності правового регулювання суспільних відносин. Обґрунтовується точка зору, що ідеї традиції та прогресу, пов'язані з історичними процесами, припускають можливість формування, принаймні певною мірою, напрямів цього розвитку з точки зору цінностей, схвалених соціальними силами, які їх реалізують. Розвиток цінностей, які сприяють формуванню кращих соціальних рішень, є саме прогресом. Сучасні правові традиції залишаються під сильним тиском процесів їх уніфікації в континентальному масштабі. Проте акультурація, конвергенція, гармонізація, уніфікація послаблюють ідентичність правових культур, порушують стабільність права, адже засновані на змінах.

Ключові слова: правова традиція, прогрес, релігійні норми, право, правова система, правова культура.

Mima I. V. Ways of harmonizing the interaction of «traditions» and «progress» in law

The process of development of various directions of objective scientific analysis of the problems of the theory of the state and law is studied; an analysis of legal tradition, progress, stability in law was carried out, with an emphasis on determining the spiritual (religious) component in their content. The author proves the point of view that ways of harmonizing the interaction of «tradition» and «progress» in law can be revealed through the analysis of legal culture and the place of religious-normative values in it, as they contribute to the disclosure and understanding of factors affecting the development of the legal system.

The author notes that tradition is ideals, models, symbols, norms of various kinds (moral, customary, religious, legal), transmitted orally or in writing from generation to generation of a given community, considered in it as particularly valuable, unique, that strengthen social connections and allow to regulate social relations. In principle, the legal tradition does not decide the content of specific legal norms, although these norms always reflect the spirit of a specific legal tradition. This is primarily a set of deeply rooted, historically determined general approaches to the genesis, essence and function of law, views on the relationship between law and religion, politics, economics and the entire organization of social life, beliefs about the correct ways of legislation, application, improvement and teaching of law. While legal progress is definitely a process of legal development of society and its components, oriented to legal values; characterized by signs of dynamism, purposefulness, progressivity, consistency, predictability of change, improvement of law with the aim of achieving the legal ideal, the result of which is an increase in the level of legal culture of society and the effectiveness of legal regulation of social relations.

The point of view is substantiated that the ideas of tradition and progress related to historical processes suggest the possibility of forming, at least to a certain extent, the directions of this development from the point of view of values approved by the social forces that implement them. Changes in the legal tradition are evidenced by the completeness of the connections between modern law and the past of law. Each legal culture associated with the tradition of law has its own beginning, variable development, marked by periods of progress and development, regression and stabilization. The development of values that contribute to the formation of better social solutions is precisely progress. Modern legal traditions remain under strong pressure from processes of their unification on a continental scale. However, acculturation, convergence, harmonization, unification weaken the identity of legal cultures, disrupt the stability of law, because they are based on changes.

Key words: legal tradition, progress, religious norms, law, legal system, legal culture.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-279-284